

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 49, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

**İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin Siyer Kısmında
Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kıstasları ve Garâbet Tabirini
Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı**

*The Content Criticism Criteria of Ibn Kathîr in the Sîra
Section of His Kitâb al-Bidâya wa al-nihâya and the Usage of
the Term Gharîb in the Context of Content Criticism*

Mehmet Ali Çalgan

Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Ana
Bilim Dalı – Dr., Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Hadith

mehmetcalgan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5780-5067>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 06/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 25/05/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2024

Atıf/Citation: Çalgan, Mehmet Ali. "İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin Siyer Kısmında Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kıstasları ve Garâbet Tabirini Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 27-52. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1432913> .

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında birçok kıymetli eser vermiş olan İbn Kesir'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* isimli eserinin siyer bölümü Hz. Peygamber'in (sav) hayatı, şemâli ve mucizelerini geniş bir şekilde ele almaktadır. İbn Kesir bu eserinde hadis ve siyer rivayetlerini titiz bir tenkid sürecinden geçirmiş ve muhtevayla ilgili dikkatini çeken sorunları dile getirmiştir. Bu kapsamda onun Kur'ân-ı Kerîm'e, sahih hadislerle ve sünnete, icmâa, akla, dinin temel öğretilerine ve sağlam târihî bilgilere muhalefet, nübüvvet/sahâbe kelamına benzememe, kalabalık bir grubun şahit olduğu bir olayın bir kişi tarafından aktarılması, naklini gerektiren birçok sebep bulunan bir olayın bir kişi tarafından aktarılması, metin içi tutarsızlık, lafız rekâketi, mana nekâreti, sezgisel tenkit ve israiliyât içirme gibi birçok muhteva tenkidi kıstasına başvurduğu görülmektedir. Ayrıca, İbn Kesir'in "garib", "garib cidden", "garâbet" gibi tabirleri zaman zaman teferrüde işaret etmek amacından ziyade açıkça muhteva tenkidi bağlamında kullandığı belirlenmiştir. Makalede İbn Kesir'in söz konusu eserinin Siyer kısmında başvurduğu muhteva tenkidi kıstaslarının sistematik ve kapsamlı bir tahlili ve garâbet tabirini muhteva tenkidi bağlamında kullanımının incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Metin Tenkidi, Muhteva Tenkidi, İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*.

Abstract

The Sira section of the work named *al-Bidāya wa al-nihāya* by Ibn Kathīr (d. 774/1373), who wrote many invaluable works in various branches of Islamic sciences, deals with the life, manners and miracles of the Prophet (pbuh) in a comprehensive manner. In this work, Ibn Kathīr criticized the hadith and sira narrations very carefully and expressed the problems that attracted his attention regarding the content of these narrations. It is observed that he made recourse to a number of criteria such as conflict with the Qur'ān, authentic hadiths and sunna, reasoning and historical facts, idjmā' and basic teachings of the religion, dissimilarity to the words of prophethood/companions, narration of an event witnessed by a large group by only one person, narration of an event by only one person for which there are a number of reasons for it to be widely circulated, inconsistency within the text, simplicity of words, problems regarding the meaning, intuitive criticism and inclusion of isrā'īliyyāt. In addition, it has been seen that Ibn Kathīr utilized expressions such as "gharīb" and "gharīb seriously", from time to time in the context of criticizing the content explicitly rather than to point out the singularity of the hadith.

Ibn Kathīr uses the expression "gharīb seriously" in cases where the content of the hadith poses a serious problem. When we look at the usages such as "seriously gharīb, even munkar or false" and "seriously munkar, even lie", it is inferred that as the content problem in particular hadith increases, the expressions "munkar" and in more advanced cases "lie" is preferred instead of the term "gharīb".

In our study, although we cannot include all the examples that we identified in the main text, the fact that we have shared thirty-seven examples from those we selected may give an idea about the extent of Ibn Kathīr's content criticism. Considering the importance of the subject of content criticism today and the discussions on this subject, we think that examining these criteria extensively and carefully and presenting convincing and sufficient evidence will make a significant contribution to clarifying these discussions. Ibn Kathīr also subjected nineteen Sahihayn hadiths to content criticism, revealed the incorrectness of some of the information in several examples and tried to explain the problematic points of others.

There are some claims that the hadith scholars have not sufficiently used reasoning in hadith criticism. In contrast to these claims, Ibn Kathīr utilized reasoning in the criticism of quite a number of hadiths. For this reason, we have emphasized those examples where Ibn Kathīr used the reasoning criterion in hadith criticism. Ibn Kathīr appealed to reason in criticizing the text by using clear expressions such as "it is meaningless", "it is extremely unreasonable and impossible" in some examples, and in some other examples by explaining in a more detailed way why the text is far from being reasonable. It might be useful to give an example of the use of this criterion for a better idea. In a hadith, it is stated that in one of the battles, people carried one brick, and Salmān al-Fārisī carried two bricks. Ibn Kathīr points out the irrationality in this situation as follows: "It is pointless to carry bricks while digging a ditch. It looks like the narrator got it mixed up."

Ibn Kathîr took into consideration the criterion of conformity with the Qur'ân, both in positive and negative terms. In other words, in some examples, he judged the weakness of the text by showing the existence of the problem of opposition to the Qur'ân, and in some other examples, he judged the sihha of the text by showing its conformity to the Qur'ân.

The variety of the content criticism criteria that Ibn Kathîr used, the numerical abundance of hadiths that are criticized in view of their content and the fact that the hadiths in the most reliable hadith sources such as Sahihayn can also be criticized are quite surprising. For this reason, we hope that this research's result will positively contribute to correcting the perception that hadith scholars are hesitant and unsuccessful in content criticism and determining the truth more accurately.

This research, which we conducted specifically on Ibn Kathîr, has also shown the need to examine the works of great hadith scholars such as Ibn Kathîr, who are prominent in hadith criticism, more carefully. As a matter of fact, the findings obtained from the works of hadith scholars in which they criticize hadiths will make more concrete contributions to the discussions related to content criticism. Briefly, the main goal of the article is to analyze the content criticism criteria used by Ibn Kathîr in the Sira section of his work in a systematic and comprehensive way and to scrutinize the use of the term gharîb in the context of content criticism.

Keywords: Hadith, Matn criticism, Content criticism, Ibn Kathîr, *al-Bidâya wa al-nihâya*.

Giriş

İbn Kesir (ö. 774/1373) hadis, tefsir, tarih gibi islâmî ilimlerin muhtelif sahalarında *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, *İhtisârû 'Ulûmi'l-hadîs*, *el-Ahkâmü'l-kebîr*, *Câmi' u'l-mesânîd ve's-sünen* ve *el-Bidâye ve'n-nihâye* gibi dikkate değer eserler telif etmiş önemli bir hadis münekkididir. Zehebî ve Mizzî gibi büyük muhaddislere talebelik yapmış olan İbn Kesir bilhassa hadis tenkidindeki mahâreti ile tebârüz etmiştir.¹ O, *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde tarihin başlangıcından kendi asrına kadar olan olayları, ayrıca eserinin sonunda kıyamet alâmetleri ve âhiret hayatını ele almıştır. Onun bu eserinin Siyer kısmı da Rasulullah'ın (sav) hayatının, şemâilinin ve mucizelerinin geniş bir şekilde anlatımına tahsis edilmiştir.² İbn Kesir eserinin bu bölümünde hadisleri sadece yoğun bir şekilde kullanmakla kalmamış, aynı zamanda kullandığı siyer ve hadis rivayetlerini titiz bir tenkit süzgecinden geçirmiştir. Hadis tenkidini sadece senedle sınırlandırmamış, hadislerin metinlerinin sıhhatini de tahkik etmiştir. Bu çalışmamızda İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin siyer bölümündeki metin tenkidi tabikatının bazı yönlerini mercek altına almak istiyoruz. Öncelikle konuyla ilgili önceki araştırmalar hakkında bilgi vermek, ardından çalışmamızın alana ne gibi katkı sağlayacağını belirtmek faydalı olacaktır.

1 İbn Kesir hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdulkerim Özeydin, "İbn Kesir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Ocak 2024). İbn Kesir'in hadis tenkidi yönüyle ilgili kaynaklara biraz aşağıda daha geniş olarak yer verilecektir.

2 Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil İbn Kesir ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 2015). Eserin siyer bölümü 3 ile 6. ciltler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de İbn Kesir’in siyer çalışmalarındaki hadisçiliği hakkında bir araştırma tespit edemedik. Öte yandan, İbn Kesir’in tüm eserlerindeki hadisçiliğini doktora tezinde inceleyen Paksoy’un çalışmasında metin tenkidini geniş bir şekilde ele almadığı görülmektedir. Tezinde yaklaşık beş sayfalık yer ayırdığı “Metin Tenkidi Yapması” başlıklı bölümde³ şu üç alt başlığa yer vermiştir: “Metindeki Garip ve Münker Hususlara İşaret Etmesi”, “Metnin Şaz Olduğunu Belirtmesi”, “Metni Tarih Açısından Tenkit Etmesi”. Kısaca yazar muhteva tenkidi konusunu kapsamlı ve sistematik bir şekilde incelememiştir. Örneğin, “Metindeki garip ve münker hususlara işaret etmesi” başlığı altında iki örnek serdetmiş ancak bu tabirlerin muhteva tenkidiyle alakasını başarılı bir şekilde kuramamıştır.⁴

Arap dünyasında ise araştırma konumuzla alakalı bazı çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. 1998 senesinde, İbn Kesir’in *el-Bidâye ve’n-nihâye*’sinde hadis tenkidini inceleyen bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁵ Bu çalışmada sened tenkidi ve cerh-ta’dîl konuları daha ağırlıklı işlenmiş, metinle alakalı garibu’l-hadis, fıkhu’l-hadis gibi metinle ilgili bazı konulara yer verilmiş, ancak bizim asıl alakadar olduğumuz muhteva tenkidi konusu sadece muhtelifu’l-hadis başlığı altında kısaca işlenmiştir. Bu kısımda Kur’an’a (iki örnek⁶), sahih hadislere (üç örnek) ve tarihî bilgilere (iki örnek) muhalefet konuları ele alınmıştır. Bu çalışmadaki bazı bilgiler hakkında değerlendirmelerimize makalenin birinci bölümünde yer vereceğiz.

Yine, İbn Kesir’in *el-Bidâye ve’n-nihâye*’sinin siyer bölümünde hadis tenkidini inceleyen bir doktora tezi 2017 senesinde yapılmıştır.⁷ Dört bölümden oluşan ve sened tenkidinin de genişçe ele alındığı tezde metin tenkidi tatbikatıyla ilgili bilgiler ikinci ve dördüncü bölümün bazı alt başlıklarında verilmiştir. Yazar bu bölümlerin “Metin Tenkidi”, İhtilafî Rivayetlerin Cem veya Tercih veya Reddi”, “Rivayetleri Sahih Nakil ve Sarih Akla Arz” gibi alt başlıkları altında herhangi bir alt başlıklandırmaya gitmeden tespit ettiği örnekleri toplu bir şekilde vermiştir. Ayrıca, yazar seçtiği örnekleri sadece alıntılama ile yetinmiş, onlar hakkında herhangi bir değerlendirme paylaşmamıştır. Bu hâliyle çalışma okuyucu açısından kullanışlı olmaktan oldukça uzaktır.

3 Kadir Paksoy, *İbn Kesir’in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlimindeki Yeri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 198-203.

4 Örneğin ikinci örnek hakkındaki şu değerlendirmesi yanlıştır: “İbn Kesir ‘Her ne kadar isnad yönünden bu rivayet hasen olsa da metninde garabet ve birçok elfazında ise nekarat vardır.’ diyerek bu hadisin sened yönünden muteber olmadığını belirtmiştir.” bk. Paksoy, *İbn Kesir’in Hayatı*, 199. Görüldüğü üzere İbn Kesir burada tam tersine hadisin senedinin muteber ancak metninin sorunlu olduğunu ifade etmektedir.

5 Eymen Mahmud Selim el-Umerî, *el-Menhecü’n-nakdî’l-hadisi inde İbn Kesir fi kitabihî el-Bidâye ve’n-nihâye* (Ammân: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

6 Bu örnekler eserin siyer bölümünün dışından seçilmiştir.

7 Gırman b. Abdullah eş-Şehrî, *Menhecü İbn Kesir en-nakdî li-merviyyâtî’s-sîreti’n-nebeviyye fi’l-Bidâye ve’n-nihâye* (Kasım: Kasım Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017).

Çalışmanın en temel sorunu İbn Kesir'in muhteva tenkidi kıstaslarının sistematik bir şekilde ele alınmamış olmasıdır. Örneğin yazar bir yerde oldukça genel ve müphem bir ifadeyle şöyle der: "İbn Kesir Rasulullah'ın (sav) sıfatları, O'na uygulanan sihir, O'nun zühdü, bereketi, cansız varlıkların O'nun için inlemeleri, mucizeleri ve şeriatının önceki şeriatları nesh etmesiyle alakalı rivayetlerden bir kısmını sahih nakle ve sarih akla arz etmiştir."⁸ Kısaca çalışmada her bir muhteva tenkidi kıstası için müstakil bir başlık bulunmamakta, dolayısıyla İbn Kesir'in hangi ölçütleri ne ölçüde kullandığı hakkında bir fikir edinmek mümkün olmamaktadır.

İbn Kesir'in siyer merviyâtını metin açısından tenkidini inceleyen bir makale 2003'te Süneydî isimli araştırmacı tarafından yayınlanmıştır.⁹ Bu araştırmanın yazarı İbn Kesir'in kullandığı muhteva tenkidi kıstaslarını sahih hadislerle (4 örnek), tarihi bilgilere (9 örnek), akla (5 örnek) ve teşrî tarihine uygunluk (6 örnek) olarak belirlemiştir. İbn Kesir'in siyer merviyâtını sened ve metin açısından tenkidini ele alan bir diğer makale de 2020'de hazırlanmıştır.¹⁰ Süneydî'nin çalışmasına oldukça benzeyen bu çalışmanın konu hakkında yukarıda bahsedilen araştırmalara önemli bir katkı sağladığını söylemek zordur. Bu çalışmada muhteva tenkidi kıstası olarak sadece sahih hadisler (4 örnek), tarihî bilgiler (3 örnek) ve akla muhalefet (3 örnek) ele alınmıştır.

Biz bu çalışmamızda öncelikle önceki çalışmalarda hiç değinilmemiş bir konu olan garabet tabirinin muhteva tenkidiyle bağlantısını kurmaya çalışacağız. Aslında sadece İbn Kesir özelinde değil, genel olarak hadis sahasında bu konuda yapılmış herhangi bir araştırmadan haberdar olmadığımızı kaydetmek isteriz. Ayrıca, çalışmamızda İbn Kesir'in kullanmış olduğu muhteva tenkidi kıstaslarını sistematik ve olabildiğince kapsamlı bir şekilde tahlil etmeye çalışacağız. Önceki araştırmalarda sadece Kur'ân-ı Kerim'e, sahih hadislere, tarihî bilgilere, teşrî tarihine ve akla aykırılık kıstasları ele alınmış ve bu kıstaslar oldukça sınırlı sayıda örnekle desteklenmiştir. Halbuki bizim tetkikimize göre bunların yanında sünnete,¹¹ icmâa ve dinin temel öğretilerine

8 Şehrî, *Menhecü İbn Kesîr*, 368.

9 Abdurrahman b. Ali es-Süneydî, "Murâcaât İbn Kesîr ve nakduhû li-mutûn merviyâtî's-sîreti'n-nebeviyye", *Mecelle Âlemi'l-Kutub* 2003 (5/24), 383-405. Makalenin genişletilmiş hâli el-Mektebetu's-şâmile'de "Menhecîyyetu't-te'lîf fi's-sîre inde İbn Kesîr" ismiyle kitap olarak yayımlanmıştır. Çalışmanın makale versiyonu internette şebeketu'l-elûke web sayfasında bulunmakla beraber bu dosya makalenin orijinal formatında olmadığından sayfa numaralarına atıf mümkün değildir. Makalenin yayınlanmış haline ulaşamadığımızdan daha geniş olan kitap versiyonunu kullandık. Halil Hasan Zürkanî'nin "Menhec İbn Kesîr fi's-sîreti'n-nebeviyye" isimli, 2010'da *Mecelletu't-Turâsi'l-İlmiyyi'l-Arabî*'de (1/11, 27-56) yayımlanan makalesi Süneydî'nin mezkûr çalışmasının kelimesi kelimesine neredeyse tamamen aynıdır; dolayısıyla muhtemel bir intihal durumu gözükmemektedir. Bu sebeple makalemizde daha erken tarihli olan Süneydî'nin çalışmasını esas aldık.

10 Hakîme Hafzî - Siham Umâre, "Cuhûdu'l-hâfız İbn Kesîr fi nakd merviyâtî's-sîreti'n-nebeviyye", *Mecelletu Vahdeti'l-Umme* 2020 (7/14), 14-51.

11 Sünnete muhalefetle sahih hadislerle muhalefetin farkına ilgili bölümde değinilecektir.

mu halefet, nübüvvet kelamına benzememe, kalabalık bir grubun şahit olduğu bir olayın bir kişi tarafından aktarılması, naklini gerektiren birçok sebep bulunan bir olayın bir kişi tarafından aktarılması, metin içi tutarsızlık, lafız rekâketi, mana nekareti, sezgisel tenkit gibi kıstaslar da İbn Kesir tarafından çok sayıda hadiste kullanılmıştır. Çalışmamızda, tespit ettiğimiz bütün örneklerle araştırmamızın boyutlarını aşacağı için ana metinde yer veremediğimiz halde seçtiklerimizden otuz yedi örneği paylaşmamızın İbn Kesir'in metin tenkidinin boyutu hakkında bir fikir vereceğini ümit ediyoruz. Günümüzde muhteva tenkidi konusunun önemi ve bu husustaki tartışmalar dikkate alındığında bu kıstasların geniş ve dikkatli bir şekilde mercek altına alınması ve ikna edici ve yeterli seviyede delil sunulmasının bu tartışmaların vuzuha kavuşturulmasında önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. İbn Kesir ayrıca yirmi tane *Sahihayn* hadisini muhteva tenkidine tâbi tutup bu hadislerin bir kısmında geçen bazı bilgilerin yanlışlığını ortaya koymuş, diğer bir kısmının ise işkâl noktalarını izaha çalışmıştır. Bu konuyu hacmine ve önemine binâen müstakil bir makalede incelemeyi düşünüyoruz.

Çalışmamızın birinci bölümünde garabet tabirinin muhteva tenkidi kapsamında kullanımı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise İbn Kesir'in kullandığı muhtelif muhteva tenkidi kıstasları mercek altına alınmıştır. Çalışmamızda zikredilen örnek hadislerin tam metinlerini vermek yerine konularına işaret edilmiştir.

1. “*Garâbet*” Tabirinin Muhteva Tenkidi Kapsamında Kullanımı

Garib kelimesi bir hadis ıstılahı olarak, bir ravinin bir hadisle teferrüdünü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.¹² Ancak İbn Kesir'in garib tabirini zaman zaman teferrüd manasında kullanmakla beraber bazen de muhteva tenkidi bağlamında da kullanması dikkat çekmektedir. Örneklerde görüleceği üzere, “*metni garib/ hadiste garâbet var çünkü ...*” kalıbıyla gelen ifadelerde gerekçe olarak teferrüd yerine Kur'an-ı Kerim'e, akla, icmâa mu halefet gibi durumların açık bir biçimde belirtilmesi İbn Kesir'in garib tabirini sadece bir hadisin teferrüd durumuna işaretin ötesinde hadisin metnindeki bir mana sorununa delalet etmek için de kullandığını göstermektedir. İbn Kesir, bir sonraki alt başlıkta bazı örnekleri görüleceği üzere, mana sorununun daha büyük olduğu durumlarda “*garib cidden*” ya da “*garâbe şedîde*” tabirlerini kullanır. “*Cidden garib, bilakis münker veya mevzu*”¹³ ve “*cidden münker, bilakis yalan*”¹⁴

12 Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV yayınları, 2018), 101-102; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV yayınları, 2021), 93-94; Salahattin Polat, “Garib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Ocak 2024).

13 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/94.

14 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/296.

gibi kullanımlara bakıldığında bir hadisteki mana sorunu arttıkça “garib” ifadesi yerine “münker” ve daha ileri durumlarda “mevzu/yalan” tabirlerinin tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca, “*cidden gariptir; ma’ruf olan ise*”¹⁵ ve “*cidden gariptir; doğrusu (savâb) ise*”¹⁶ şeklindeki kullanımlar da garib tabirinin zıt anlamlısı olarak ma’ruf ve savâb tabirlerine işaret etmekte, dolayısıyla garib ifadesinin bir mana sorununa işaret için kullanıldığını göstermektedir. Son olarak, “*Bunda hem lafız hem de mana cihetiyle garâbet vardır.*”¹⁷ ifadesi lafız garabetiyle teferrüdün, mana garabetiyle ise hadisteki bir mana sorununun kastedildiğini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbn Kesir’in garib/garâbet tabirlerini muhteva tenkidi kapsamında kullandığını birçok örnek üzerinde göstermek mümkün olmakla beraber bu tabirlerin bu amaçla kullanıldığına dair daha önce yapılmış bir araştırmaya rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Üstelik İbn Kesir üzerine yapılmış bazı araştırmalarda garib tabirinin kullanımı ele alınmış, ancak belirttiğimiz sonuca ulaşılmamış ve bazı hatalı çıkarımlar dahi yapılmıştır.

Örneğin, “garib” tabirinin İbn Kesir’in *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm* isimli eserinde kullanımını inceleyen bir araştırmada bu tabirin irsal, tedlis, inkıta, teferrüd, ızdırab, şaz olma ve nekâret gibi birçok duruma işaret etmek için kullanıldığı ve buradan hareketle İbn Kesir’in bu tabiri genel olarak hadisin zayıflığını beyan etmek için kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸ Yazarın bu sonuca ulaşmasının sebebi İbn Kesir’in bir hadis hakkındaki garib hükmünün yanı sıra sened ve metinle ilgili verdiği diğer hükümlerin sanki garib hükmüyle ilişkiliymiş gibi algılanmış olmasıdır. Halbuki “garib, senedi munkatı” örneğinde olduğu gibi, bir hadisin senedi ve metni hakkında yapılan değerlendirmelerin birbiriyle bağlantılı olması zaruri değildir.

Araştırmamızın giriş bölümünde çalışması hakkında bilgi verdiğimiz Umerî, yüksek lisans tezinde İbn Kesir’in teferrüdü beyanı konulu bir başlık altında müellifin bu amaçla “garib” ve “garib cidden” tabirlerini kullandığını belirtmiş, “garib” ıstılahı hakkında usul kitaplarındaki standart bilgileri paylaşmış ancak “garib” ile “garib cidden” tabiri arasında bir fark gözetmemiş ve bu iki tabirin muhteva tenkidiyle alakasına değinmemiştir.¹⁹ Öncelikle yazarın İbn Kesir’in eserinde bu kavramları muhteva tenkidiyle bağlantılı kullanmasına değinmemesi elbette bir eksikliktir. Ayrıca, “garib” ve “garib cidden” tabirleri arasındaki farka dikkat edilmemesi de ayrı bir sorundur. Zira sadece

15 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/495.

16 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/17.

17 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/326-327.

18 Muhammed b. Ali b. Abdullah, *Medlûlu mustalahi'l-garib inde'l-İmâm İbn Kesir dirâsetun nakdiyyetun tabîkiyyetun min hilâl tefsîrihi* (Gazze: el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi Gazze, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 220-221.

19 Umerî, *el-Menhecû'n-nakdî'l-hadîsi inde İbn Kesir fi kitabihî el-Bidâye ve'n-nihâye*, 134.

teferrüdü beyan için garib tabiri yeterli olup özellikle “cidden garib” denilmesi gerekmemektedir. İbn Kesir’in “garib cidden” tabirini bilhassa mana sorununun büyüklüğünü ifade için kullandığı örneklerde rahatlıkla anlaşılacaktır.

Bu bölümde ilk olarak İbn Kesir’in “garib/garâbet” tabirini muhteva tenkidi bağlamında kullandığı birtakım örneklere yer verilecektir. “Garib cidden” tabirinin kullanıldığı birtakım örnekler ise ayrı bir alt başlıkta değerlendirilecektir. Ayrıca garabetle yakın anlamından dolayı “nekâret” tabirinin kullanıldığı bazı örneklere de müstakil bir başlık altında kısaca işaret edilecektir.

İbn Kesir’in Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen bir hadisi makul bulmadığı için garib olarak nitelemesi dikkat çekici bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hadise göre Rasulullah Kâbe’den geri çevrilmek korkusundan dolayı kırân hacı yapmıştır.²⁰ İbn Kesir söz konusu hadisi şöyle tenkit eder: “*Metin yönünden garib oluşunun sebebi ise ‘Kâbe’den geri çevrilme korkusuyla kırân yaptı’ sözüdür. Yüce Allah İslam’ı kuvvetlendirmiş, Harem bölgesini fethetmiş, bir önceki sene hac mevsiminde Mina’da bundan böyle hiçbir müşrikin hac yapamayacağı ilan edilmiş ve Rasulullah’ın beraberinde veda haccında kırk bine yakın insan bulunmuş²¹ iken Hz. Peygamber’i Kâbe’den geri çevirecek olan kim olabilir ki?*”²² Görüldüğü üzere veda haccının içinde cereyan ettiği şartlar son derece emniyetli iken mezkûr haberde bir korku durumunun ifade edilmesi aklın yadırgayacağı bir husustur ve “garib” tabiri açıkça bu mana sorunuyla ilişkili olarak kullanılmıştır.

Yine o, Kâbe’nin yeniden inşasıyla alakalı bir haberin içeriğini şöyle tenkit eder: “*(Haberdeki) şu söz bir garâbet içerir: ‘(Hz. Peygamber) ergenliğe ulaştığında’. Halbuki meşhur olan bilgiye göre Rasulullah (sav) otuz beş yaşındayken bu olay olmuştur.*”²³ Görüldüğü üzere buradaki “*ve fihî mine’l-garâbe kavluhû ...*” ifadesi garabet tabirinin muhteva tenkidi kapsamında kullanıldığını göstermektedir. İbn Kesir bir başka haberin tenkidi sadedinde “*ve fihî garâbe*

20 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/586.

21 Zürkânî (ö. 1122/1710) Veda Haccı için Rasulullah (sav) ile birlikte doksan bin, yüz on dört bin hatta daha fazla insanın yola çıktığına dair haberlerin bulunduğunu, ancak Mekke’de beraberindekilerin daha da fazla olduğunu zira Mekke halkının, ayrıca Hz. Ali ile birlikte Yemen’den gelenlerin de onlara hac sırasında katıldığını belirtir. bk. Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf Zürkânî, *Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1996), 4/146. Öte yandan, İbn Kesir’in verdiği kırk bin rakamı İbnü’l-Cevzî tarafından hadis hâfızı Ebû Zür’a er-Râzî’den (ö. 264/878) nakledilmiştir. bk. Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Telkîhu fihûmi ehlî’l-eser fi ‘uyûni’t-târîh ve’s-siyer* (Beyrût: Şeriketu Dâri’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, 1997), 73.

22 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 5/164.

23 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/97.

ve hüve ..." der ve Fatıha sûresinin ilk inen sûre oluşunu gerekçe olarak gösterir.²⁴ Görüldüğü üzere, sahih hadislere muhalefet müellifin verdiği garâbet hükmünün sebebinin oluşturmaktadır.

Bu misallere ilaveten, Ahmed b. Hanbel'in aktardığı bir habere göre, Muâviye, Hz. Peygamber'in hac ve umrenin birleştirilmesini yasakladığını beyan eder.²⁵ İbn Kesir mezkûr haberin senedinin iyi olduğunu ancak hac ve umrenin birleştirilmesi yasağına dair *ifadenin garib görüldüğünü (yustağrab)* belirtir. Müellif sahih hadislerde Rasulullah'ın kırân haccı yaptığının geçtiğini, veda haccına kırk bin sahabinin şahit olduğunu, eğer kırân haccını yasaklamış olsaydı bu kadar sahâbîden sadece birinin bu haberi aktarmada tek kalmayacağını belirterek hadisin bu haliyle mahfuz olamayacağını kaydeder. İbn Kesir bu hadisin râvi tasarrufuna maruz kaldığını düşünür. Müellifin saydığı ihtimallerden birine göre hadisin aslında, mut'anın yasaklanması vardır. Râvi bunu müt'a (temettü') haccı olarak düşünmüştür; halbuki kast edilen müt'a nikahıdır.²⁶ Burada "müt'a haccı" ifadesiyle yukarıda geçtiği üzere hac ve umrenin birleştirilmesi kastedilmektedir.

1.1. "Garib Cidden" Tabirinin Kullanımı

Yukarıda bahsedildiği üzere "garib cidden" tabiriyle mana sorununun daha büyük gözüktüğü durumlar ifade edilmiştir. Aşağıda bununla alakalı bazı örneklerle yer verilecektir.

Kurban Bayramı'nda hacıların giyimiyle ilgili bir hüküm içeren bir hadisin ardından İbn Kesir "*Bu hadis cidden gariptir zira ulemadan hiç kimsenin bu görüşte olduğunu bilmiyorum.*" diyerek ilgili hadisin icmâa muhalif bir hüküm içerdiğini ve bu sebeple "*cidden garib*" şeklinde ifade ettiği bir mana sorununun ortaya çıktığını kaydeder.²⁷

Yine, İbn Kesir'in "*İbn İshak'ın Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Mekke'den Habeşistan'a hicret edenler arasında zikretmesi cidden gariptir.*" şeklindeki değerlendirmesi bu tabirin muhteva tenkidi bağlamında kullanımını ispatlayan bir diğer örnektir.²⁸ Bilindiği üzere, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ra) Mekke'den değil, Yemen'den Habeşistan'a gitmiş ve daha sonra oradan Medine'ye geçmiştir.²⁹

Bir haberde Selmân-ı Fârisî'nin hanîf dini arayışı sırasında Şam'da bir yerde her sene ortaya çıkan ve kendisine gelen hastaları iyileştiren bir insana yönlendirildiği, bu insanı arayıp bulduğu, ona arzusunu söylediğinde bu ki-

24 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/198.

25 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/78.

26 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/172-173.

27 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/261.

28 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/285.

29 Buhârî, "*Farzu'l-humus*", 15. Ayrıca bk. Yaşar Kandemir, "*Ebû Mûsâ el-Eş'arî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Şubat 2024).

şinin Selmân'a "Bu din ile gönderilecek olan peygamberin zamanı yaklaşmıştır." dediği anlatılmaktadır. Haberin devamında bu olayı kendisine anlatan Selmân'a Hz. Peygamber'in "Eğer doğru söylüyorsan İsa b. Meryem ile karşılaşmışsın demektir." dediği yer almaktadır. İbn Kesir haberin bu kısmını, yani tam da bu sözü "cidden garib bilakis münker" olarak değerlendirir ("kaoluhu ... garibun cidden bel münker") ve gerekçe olarak fetret süresinin ve Selmân'ın yaşının böyle bir karşılaşmaya elvermeyeceğini ifade eder.³⁰

İbn Kesir, Cîrâne umresinin Zilkade ayında yapıldığı hususunda neredeyse bir icmân bulunduğunu belirtir. Bu umrenin Şevval ayında gerçekleştirildiğinin zikredildiği bir haberi bu sebepten ötürü "garib cidden" olarak tavsiye eder.³¹

Yine, Mescid-i nebevînin inşasında Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın Hz. Peygamber'in ardından birer taş koymaları üzerine Rasulullah'ın "Bunlar benden sonra devleti yönetecek olanlardır." dediğinin anlatıldığı bir haberi İbn Kesir "Bu hadis bu siyakla cidden gariptir. Maruf olan ise ..." sözleriyle tenkit etmiştir.³² Bu örnekte "garib" ile "maruf" tabirlerinin zıt anlamda kullanımı önemlidir zira genelde marufun zıttı olarak münker tabiri kullanılmaktadır. Bir başka örnekte ise "Bu cidden gariptir, doğrusu ise ..." şeklinde bir kullanım bulunmakta, burada da "garib" ile "savab" tabirleri zıt anlamda kullanılmaktadır.³³ Dolayısıyla burada garib tabiriyle teferrüdün değil, bir mana sorununun kastedildiği anlaşılmaktadır.

Son olarak İbn Kesir, Abdullah b. Amr b. Âs tarafından nakledilen ve Kâbe'nin yeryüzünden iki bin sene evvel var olduğuna dair bir haberi "Cidden garib. Sanki Abdullah'ın Yermük günü elde ettiği ve içinde pek çok israiliyat bulunan iki yükten (gelen bir haber)" diyerek muhtevasını israiliyat içermesi sebebiyle tenkit eder.³⁴

1.2. "Nekâret" Tabirinin Kullanımı

Garâbet kavramıyla yakından alakalı bir diğer kavram mananın yadırganmasını ifade eden nekârettir. Yukarıda bahsedildiği üzere, mana sorununun daha da büyük gözüktüğü durumlarda İbn Kesir nekâret tabirini kullanmıştır. Aşağıda bu hususa işaret eden bazı örnekler yer verilmiştir.

Bir haberde Veda haccından dönüşte Gadîr-i Hum denilen mevkide Mâide sûresinin 3. ayetinin nâzil olduğu ve zilhicce ayının on sekizinci gününde tutulan orucun altmış aylık oruca tekabül ettiği bildirilmektedir. İbn Kesir bu

30 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/119-120.

31 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/641.

32 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/495.

33 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/17.

34 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/94-95.

haberi "*cidden münker, bilakis yalan*" olarak niteler ve sebep olarak sahih hadislerde³⁵ bu ayetin arefe gününde nazil olduğunun belirtildiğini kaydeder. İbn Kesir tenkidini şöyle sürdürür: "Sahih hadislerde mana olarak geçtiğine göre Ramazan ayı orucu on aylık oruca tekabül eder. O halde nasıl olur da bir günlük oruç altmış aylık oruca denk gelir. Bu batıldır."³⁶ Görüldüğü üzere burada müellif söz konusu haberi makul bulmamıştır. İbn Kesir'in bu sözünün ilk cümlesinin açıklamasını Nevevî'nin izahında bulmak mümkündür. İşaret edilen ve metni "Kim Ramazan ayını ve ardından Şevval ayından altı gün oruç tutarsa tüm zamanını oruçla geçirmiş gibidir." şeklinde olan hadisin³⁷ şerhi sadedinde Nevevî ulemânın söz konusu hadisi şöyle açıkladıklarını söyler: İyilikler on katıyla mükafatlandırıldığı için Ramazan ayı orucu on aylık oruca, altı gün Şevval orucu da iki aylık oruca tekabül eder ve böylece insan bir sene boyunca tüm zamanını oruçla geçirmiş gibi olur.³⁸

Tirmizî'nin *Sünen*'inde naklettiği bir habere göre bir kişi Hz. Hasan'ı Muâviye'ye biat ettiği için ayıplar. Bunun üzerine Hz. Hasan o kişiye kendisini ayıplamamasını, Rasulullah'ın (sav) Ümeyye oğullarının kendi minberinde hutbe verdiği dair bir rüya gördüğünü ve buna üzülüğünü söyler. Hz. Hasan'ın aktarımına göre bunun üzerine hem Kevser hem de Kadir sûreleri nazil olur. Hadisin devamında "Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.' ki Ümeyye oğulları senden sonra bu kadar müddet hüküm sürecektir ey Muhammed" şeklinde bir ifade yer almaktadır. (*إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا وَنَزَّلَتْ: { لَيْلَةُ الْقَدْرِ * لَيْلَةُ الْقَدْرِ حَيَّرَ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ } بِمَلِكُهَا بَعْدَكَ بُنُو أُمَيَّةَ يَا مُحَمَّدُ*)³⁹ Hadisin devamında râvi Emevî devletinin müddetini hesapladıklarında bu kadar -yani bin ay- tuttuğunu ekler. İbn Kesir burada çok dikkatli bir aklî muhakeme yapar. Buna göre, bu hadiste görünüşte Emevîler kınanmaktadır ve bunu vurgulamak için Emevîlerin hüküm süreceklere bin ayın Kadir gecesinden daha az hayırlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Ancak Kadir gecesi zaten çok faziletli bir gece olup bu gecenin Emevîlerin devletinden üstün tutulması, onların devletinin kınandığı manasına gelmez. Bu durumda hadisin maksadı hasıl olmamış olur. Müellif ayrıca Emevîlerin hükmünün doksan iki sene sürdüğünü, bin ayın ise seksen üç seneye tekabül ettiğini dolayısıyla hadisteki hesabın da yanlış olduğunu yani hadis metninin vakıya aykırılık arz ettiğini bildirir.⁴⁰ Görüldüğü üzere İbn Kesir hem akla hem vakıya muvafakat kıstaslarını dik-kate almıştır. Onun "*Bütün bunlar bu hadisin nekâretine delalet eder.*"⁴¹ ifadesi

35 Buhârî, "İmân", 32.

36 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/296.

37 Müslim, "Sıyâm", 204.

38 Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc* (b.y.: Müessesese Kurtuba, 1414/1994), 8/81.

39 Tirmizî, "Tefsîr", 85.

40 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/363.

41 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/364.

ise nekâret tabirini açıkça muhteva tenkidi bağlamında kullandığını göstermektedir.

Başka bir haberde Hz. Ali'nin "Ben en büyük sıddığım. Benden sonra bunu yalancı ve iftiracı dışında kimse söylemez. Rasulullah ile birlikte insanlardan yedi sene önce namaz kıldım." dediği nakledilmektedir. İbn Kesir şu sözlerle bu haberi tenkit eder: "Bu hadis her hâliyle münkerdir. Ali (ra) böyle bir söz söylemez. Ayrıca nasıl olur da insanlardan yedi sene önce namaz kılabilir? Böyle bir şey tasavvur dahi edilemez!"⁴² Dikkat edilirse müellif haberin nekâretini, Hz. Ali'nin söyleyeceği bir söze benzememesine ve içeriğinin gerçeklikten çok uzak oluşuna bağlamaktadır.

Yine, bir haberde Rasulullah'ın miracda bir meleğin ezan okuduğunu duyması anlatılmaktadır. İbn Kesir tenkit sadedinde "Bu *sahih değil, bilakis münkerdir*... Eğer Allah Rasülü isra gecesinde bunu duymuş olsaydı, hicretin ardından namaza çağrı için bunu emretmesi beklenirdi."⁴³ Görüldüğü üzere münker hükmü akla uygun olmamaya bağlanmıştır.

İbn Kesir'in veda haccıyla ilgili bir haberi⁴⁴ değerlendirme sadedinde sarfetmiş olduğu şu ifade de nekâret-muhteva tenkidi ilişkisini göstermektedir: "Şu lafızda şiddetli bir nekâret söz konusudur: 'umre yapmadı' (lafzuhû fihi nekâre şedîde ve hüve kavluhû lem ya'temir)" Söz konusu haberde Hz. Aişe Rasulullah'ın (sav) ifrad haccı yaptığını ve umre yapmadığını (وَأَفْرَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) anlatılmaktadır. İbn Kesir nekâretin sebebi olarak gösterdiği umre yapılmamaya dair kısmın bir ihtimale göre makul bir açıklaması olabileceğini, ancak başka bir anlam vermeye göre *sahih* hadise muhalif ve ulemadan kimsenin katılmadığı bir görüş olduğunu kaydeder. İbn Kesir bu sözle Hz. Peygamber'in hacla beraber ve hacdan önce umre yapmadığı kastediliyor ise bunun, Hz. Peygamber'in ifrad haccı yaptığını söyleyenlerin görüşü olduğunu belirtir. Öte yandan, İbn Kesir bu sözle Hz. Peygamber'in hiç umre yapmadığının yani hacla beraber, hacdan önce ve hacdan sonra umre yapmadığının kastedildiği takdirde bunun ulemadan kimsenin katılmadığı bir görüş olduğunu, ayrıca Rasulullah'ın hacla beraber yaptığı umresi dışında, yaptığı dört umrenin de zilkade ayında olduğuna dair *sahih* hadislere de muhalif düştüğünü bildirir.⁴⁵ Görüldüğü üzere nekâret tabiri hadisteki bir mana sorununa işaret etmek için İbn Kesir tarafından kullanılmıştır.

İbn Kesir, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde naklettiği ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'nin fethi senesinde vefat edeceğini söylemesini içeren bir hadisi⁴⁶ şöyle değerlendirir: "(Hadisin) lafzında şiddetli bir nekâret söz konusudur;

42 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/223.

43 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/516.

44 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/162-163.

45 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/136-137.

46 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/366.

bu da O'nun (sav) o sene vefat edeceğidir. Bu ise batıldır (ve fi lafzihî nekâre şedîde ve hüve kavluhû ...)" Daha sonra Mekke'nin fethinin ihtilafsız bir şekilde hicrî 8. senede gerçekleştiğini, Hz. Peygamber'in de yine ihtilafsız bir şekilde 11. senede vefat ettiğini belirtir.⁴⁷ "Garâbet" ve "Nekâret" tabirlerinin muhteva tenkidi bağlamında kullanımını gerekçeleri ile birlikte tablo halinde şöyle gösterebiliriz.

Tablo 1: "Garâbet" ve "Nekâret" Tabirlerinin Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı

Gerekeç	Haber	Gerekeç	Haber
<i>Akla muhalefet</i> (5 örnek)	Veda haccında korku; zilhicce 18. gün orucu; kadir gecesi Emevilerin saltanatından faziletli oluşu; Hz. Ali'nin 7 sene namazı; miracda bir meleğin ezan okuması	<i>İcmâa (hem fukahâ, hem ehl-i siyer icmâina) muhalefet</i> (5 örnek)	Şevval ayında Cirane umresi; Hz. Hamza'nın cenaze namazı ⁴⁸ ; hacıların giyimi; veda haccı; Rasulullah'ın Mekke'nin fethi senesinde vefatı
<i>Sahih hadise muhalefet</i>	Mâide sûresi 3. âyetinin nüzülü	<i>Tarihî bilgiye muhalefet</i>	Ümeyye oğullarının saltanatı
<i>Peygamber/Sahabe sözüne benzememe</i>	Hz. Ali'nin "ben siddik-ı ekberim..." sözü	<i>İsrâiliyat içirme</i>	Kâbe'nin tarihi
<i>Kalabalık bir grubun şahit olduğu bir olayın bir kişi tarafından aktarılması</i>	Muaviye'nin kırân haccının yasak olduğunu nakletmesi		
Not: Sahih hadis ve tarihi bilgi kıstaslarına sadece birer örnek yazılmıştır.			

2. İbn Kesir'in Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kıstasları

Bu bölümde İbn Kesir'in eserinde başvurduğu muhteva tenkidi kıstaslarının sistematik ve kapsamlı bir incelemesini hedefliyoruz. İlk kıstas olarak İbn Kesir'in dikkate değer birçok tenkit örneği sunduğu akıl kıstasından başlamak istiyoruz. Diğer muhteva tenkidi kıstaslarından sahih hadislerle ve tarihî bilgilere muhalefet İbn Kesir ve genel olarak muhaddisler tarafından en sık kullanılan kıstaslar oldukları için bunlar hakkında sadece birer örnek vermekle iktifa edeceğiz.

⁴⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/581-582.

⁴⁸ Bu örnek hakkında bilgi ikinci bölümde icmâ kıstası alt başlığında verilecektir.

2.1. Akla Uygunluk

İbn Kesir bazı örneklerde “*manasızdır*”, “*akla son derece uzak ve imkânsız bir durumdur*” gibi açık ifadeler kullanarak, bazı örneklerde de metnin makuliyetten uzak ve yersiz oluşunu daha geniş bir şekilde izah ederek metnin tenkidinde akla başvurmuştur.

Zilhicce ayının on sekizinci gününde tutulan orucun altmış aylık oruca tekabül ettiğine, Hz. Ali'nin insanlardan yedi sene önce namaz kıldığına,⁴⁹ Rasulullah'ın Kâbe'den geri çevrilmek korkusundan dolayı kıran haccı yaptığına, Ümeyye oğullarının kendi minberinde hutbe verdiklerini bir rüyada gördüğüne⁵⁰ ve miracda bir meleğin ezan okuduğunu duyduğuna dair hadislerin akıl yönüyle tenkidi birinci bölümde geçmiştir.⁵¹

Bu misallere ilaveten Muhacirlerle Ensâr arasında muâhâtının anlatıldığı bir haberde Rasulullah (sav) ile Hz. Ali'nin, Hz. Hamza ile de Zeyd b. Hârise'nin kardeş yapıldığı anlatılmaktadır. İbn Kesir muâhâtın maksadının muhacirlerle Ensârın birbiriyle kaynaştırılması olduğunu belirterek muhacirlerin kendi aralarında kardeş yapılmalarının “*manasız*” olduğunu ifade eder.⁵² Görüldüğü üzere müellifin tenkidi tamamen mantikî bir zemine dayanmaktadır zira bir muhacirin başka bir muhacirle kardeş yapılması söz konusu muâhâtın maksadına muhalif olup bu sebeple makul değildir. İbn Kesir bu iki örnekte ancak özel bir durum varsa vaziyetin anlaşılabilirliğini ekler.

Başka bir haberde Hendek gününde insanların birer tuğla, Selman-ı Fârisî'nin ise ikişer tuğla taşıdığı geçmektedir. İbn Kesir bu durumdaki akla aykırılığa şöyle işaret eder: “Hendek kazılmasında tuğla taşınması *manasızdır*. Görünüşe göre ravi karıştırmıştır.”⁵³

İbn Kesir isra hadisesiyle ilgili her bir rivayetin ayrı bir olay olarak kabul edilmesinin, yani birden çok defa isranın gerçekleştiğinin düşünülmesinin akla çok uzak bir durum olduğunu şu ifadelerle belirtir: “Zira tüm siyâklarda (anlatımlarda) peygamberlere selam verilmesi, onlarla tanışma ve namazın farz kılınması vardır. O hâlde nasıl olur da bütün bunların birden çok defa gerçekleştiği iddia edilebilir? *Bu akla son derece uzak ve imkânsız bir durumdur*”

49 Bu örneğe Hafîzî ve Süneydî de akıl kistası başlığında işaret etmişlerdir. bk. Hafîzî – Umâre, “Cuhûdu'l-hâfîz İbn Kesîr fî nakd merviyâtî's-sîretî'n-nebeviyye”, 44; Süneydî, *Menheciiyyetu't-te'lif fi's-sîre inde İbn Kesîr*, 51.

50 Bu örneğe Süneydî de akıl kistası örnekleri içinde işaret etmiştir. Süneydî, *Menheciiyyetu't-te'lif fi's-sîre inde İbn Kesîr*, 53-54

51 Ayrıca müttefekun aleyh bir hadisin İbn Kesir tarafından akıl kistasıyla tenkidinin tahlili işaret ettiğimiz üzere müstakil bir makalede incelenecektir.

52 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/508.

53 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/494. Bu örneğe Süneydî ve Hafîzî de işaret etmişlerdir. Süneydî, *Menheciiyyetu't-te'lif fi's-sîre inde İbn Kesîr*, 51; Hafîzî - Umâre, “Cuhûdu'l-hâfîz İbn Kesîr fî nakd merviyâtî's-sîretî'n-nebeviyye”, 45.

(*hâza fi gâyeti'l-bu'd ve'l-istihâle*).⁵⁴ Görüldüğü üzere müellifin akıl yürütmesi gayet yerindedir ve yönelttiği tenkit tamamen akla aykırılıkla alakalıdır.

Yine İbn Kesir, Süheylî'nin Hassan b. Sabit'in korkak olduğuna dair bir haber aktardığını belirtir. Ancak İbn Kesir bu haberin doğruluğu halinde müşrik şairlerin Hassan'ı bu zaafı dolayısıyla hicvetmiş olmaları gerektiğini ama böyle bir hiciv haberi bulunmadığını ifade ederek bu haberin bu sebeple eleştirildiğini kaydeder.⁵⁵

İbn Kesir Hendek savaşı sırasında kaçırılan namazlar hakkında bazılarının unutmayı sebep gösterdiğini belirtir ve bu görüşü şöyle tenkit eder: "Böyle bir durumun namazı muhafaza konusunda hırsları/azimleri kuvvetli olan çok sayıda insanın başına gelmesi uzak bir ihtimaldir. Öğle, ikindi ve akşam namazlarını terk edip bunları yatsı vakti kıldıkları rivayet edilmişken nasıl böyle bir şey (unutma) olmuş olabilir ki?"⁵⁶ Burada eleştirilen, bir hadis değil bir hadis hakkındaki bir görüş olsa da müellifin akli muhakemesini göstermesi açısından dikkate değerdir.⁵⁷ Hz. Ali için güneşin battıktan sonra geri çevrilmesine dair haberin akıl yönünden tenkidi aşağıda başka bir kıstasın içinde gelecektir.

2.2. Kur'an-ı Kerim'e Uygunluk

İbn Kesir gerek müspet gerekse menfi anlamda Kur'an'a uygunluk kıstasını dikkate almıştır. Diğer bir deyişle, bazı örneklerde Kur'an'a muhalefet illetinin varlığını göstererek metnin zaafına, diğer bazı örneklerde ise Kur'an'a muhalefet illetinden selameti göstererek metnin sıhhatine hükmetmiştir.⁵⁸

İbn Kesir Kâbe'nin Hz. Âdem zamanında bina edildiğine dair haberlerin Kâbe'yi ilk olarak Hz. İbrahim'in bina etmiş olmasını gerektiren Kur'an-ı Kerim'in zahirine muhalif olduğunu⁵⁹ ve bu sebeple sahih olmadığını kaydeder. Müellife göre bu haberler sahih hadislere de muhaliftir zira *Sahîhayn'*daki bir habere göre Kâbe Mescid-i Aksâ'dan kırk sene önce inşa edilmiştir.⁶⁰ Mescid-

54 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/352.

55 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/303.

56 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/304.

57 Bu örneğe Süneydî de işaret etmiştir. bk. Süneydî, *Menheciiyetu't-te'lif fi's-sîre inde İbn Kesir*, 51.

58 Sahîhayn'da geçen üç hadisin İbn Kesir tarafından Kur'an-ı Kerim kıstasıyla tenkidinin tahlili işaret ettiğimiz müstakil bir makalede incelenecektir.

59 İbn Kesir'in ifadesi şu şekildedir: "عَرَفَ طَاهِرُ الْقُرْآنِ يَقْتَضِي أَنَّ إِبْرَاهِيمَ أَوَّلَ مَنْ بَنَاهُ مُبْتَدِئًا، وَأَوَّلَ مَنْ أَسَّسَهُ." Bakara sûresinin 127. ayeti ("İbrahim İsmail'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.") Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasını anlatmaktadır. Burada Hz. İbrahim'in Kâbe'yi ilk olarak inşa ettiği açıkça zikredilmese de İbn Kesir'in belirttiği üzere Kur'an-ı Kerim'de Kâbe'nin Hz. İbrahim'den evvel inşa edildiğine dair bir bilginin geçmemesi, İbn Kesir açısından Kur'an'ın zâhirine göre Kâbe'yi ilk defa olarak onun inşa ettiğini göstermektedir.

60 Buhârî, "Enbiyâ", 12; Müslim, "Mesâcid", 1.

i Aksâ'yı Yâkub (as) inşa ettiğine göre Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından değil, Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiş olması gerekir.⁶¹

İbn Kesir eserinin pek çok yerinde hadislerle ayetlerin uyumuna dikkat çekmiştir. Bir örnek vermek gerekirse o, Hz. Peygamber hakkında önceki kitaplarda bilgilerin mevcudiyetine işaret eden ayetleri zikrettikten sonra Ne-caşi, Abdullah b. Selam, Selmân-ı Fârisî ve başkalarının kıssalarında da benzer bir durumun olduğunu hatırlatır.⁶² Bu muvafakat durumu, ilgili hadislerin Kur'an'a aykırılık illetinden selametini göstererek metinlerinin sıhhati için olumlu bir karine teşkil etmektedir.

2.3. Sünnete Uygunluk

Bir haberin sünnete uygunluğu ile kastımız haberdeki söz veya davranışın Allah Rasulü'nün (sav) her zamanki yaşam tarzıyla uyumlu olmasıdır. Mesela, hicretle ilgili bir haberde Sevr mağarasında Allah Rasulü'nün namaz kıldığı menkuldür. Müellif "Hz. Peygamber üzüldüğünde namaz kıları." diyerek bu olayda namaz kılmış olmasının, O'nun (sav) her zamanki yaşayış hâline yani sünnetine muvafık olduğunu kaydeder.⁶³ Dolayısıyla sahih sünnete uygunluk ilgili haberin sıhhati hakkında tek başına yeterli olmasa da burada olumlu bir karine olarak görülmüştür.

2.4. Sahih Hadislere Uygunluk

Muhaddislerin en sık başvurdukları muhteva tenkidi kıstası olan sahih hadislere uygunluk ölçüsünü İbn Kesir de pek çok yerde kullanmış olup iyi bilinen bir konu olduğu için burada sadece bir örneğe işaretin yeterli olacağını düşünüyoruz. Birinci bölümde Veda haccından dönüşte Gadîr-i Hum denilen mevkide Mâide sûresinin 3. âyetinin indiğine dair bir haberin mezkûr âyetin arefe gününde nâzil olduğunu haber veren sahih hadislere⁶⁴ muhalefet sebebiyle tenkid edildiğini görmüştük.⁶⁵

İbn Kesir muhacirlerle ensârın kardeş yapılmasının anlatıldığı bir haberde Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Sa'd b. Muâz'ın eşleştirilmesini sahih hadislere muhalif bulur. Zira Sahîh-i Müslim'de aktarılan bir hadiste Ebû Ubeyde b.

61 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/94.

62 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/139. Nübüvvet mührü özelinde önceki kitap ehlinin Hz. Peygamber'e dair bilgileri hakkında daha geniş malumat için bk. Erdiñç Ahatlı, "Nübüvvet Mührü (Târîhî Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2001 (3), 293-294. Eski kitaplarda Hz. Peygamber'in geleceğinin müjdelenmesine yönelik bk. Erdiñç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 91-113.

63 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/445.

64 Buhârî, "İmân", 32.

65 Ayrıca Sahîhayn'da geçen yedi hadisin İbn Kesir tarafından sahih hadislere uygunluk/muhalefet kıstasıyla tenkidinin tahlili işaret ettiğimiz müstakil bir makalede incelenecektir.

Cerrâh'ın Sa'd b. Muâz ile değil, Ebû Talha ile kardeş yapıldığı hikaye edilmektedir.⁶⁶

2.5. İcmâa Uygunluk

İbn Kesir icmâa delalet eden çeşitli tabirleri sadece fukahanın icmâi için değil, siyer ulemasının icmâi için de kullanmıştır. Ehl-i siyerin bir hususta ittifakını belirtmek amacıyla "icmâ",⁶⁷ "muctema aleyh",⁶⁸ "lâ hilâf",⁶⁹ "lâ ihtilaf",⁷⁰ "el-meşhûr",⁷¹ "kavlû'l-cumhûr"⁷² gibi tabir ve ifadelere ya bizzat başvurmuş ya da başka bir âlimden nakletmiştir. Dolayısıyla bu başlık altında bu tür kullanımlara da yer vereceğiz.

Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi senesinde vefat edeceğini söylemesi, Cirane umresinin Şevval ayında yapılması, veda haccı ve hacıların giyimiyle ilgili haberlerin icmâ açısından tenkidi birinci bölümde geçmişti.⁷³

Mesela, bir hadiste Uhud savaşının ardından Hz. Hamza'nın cenaze namazının yetmiş defa kılındığı geçmektedir. İbn Kesir bu haber hakkında *garib* dedikten sonra gerekçe olarak Süheylî'nin "Şehirlerin ulemasından hiç kimse böyle bir şey söylememiştir." sözünü aktararak zikredilen haberdeki bilginin siyer âlimlerinin icmâ ettikleri bir bilgiye muhalif olduğunu kaydeder.⁷⁴ Dikkat edilirse burada *garib* tabiri muhteva tenkidi bağlamında kullanılmıştır.

2.6. Tarihi Bilgi Uygunluk

Tarihî bilgiye uygunluk da sık kullanılan ve iyi bilinen bir kıstastır. Kadir gecesinin kendisinden faziletli olduğu bin ayın Emevîlerin saltanat süresine denk olduğuna dair hadisin⁷⁵ târihi bilgilere muhalefet ettiğine dair tenkit birinci bölümde geçmişti. Dolayısıyla burada bir diğer örneği paylaşmakla iktifa edeceğiz.⁷⁶

İbn İshâk'ın aktardığı bir haberde Varaka b. Nevfel'in Bilâl-i Habeşî müşrikler tarafından işkence görürken onun yanından geçtiği ve onu teselli ettiği anlatılmaktadır.⁷⁷ İbn Kesir bu haberin müşkil görüldüğünü zira Varaka'nın

66 Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 203.

67 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/485.

68 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/34, 4/107.

69 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/278.

70 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/282.

71 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/193, 226, 296, 309, 361, 476.

72 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/34.

73 Ayrıca Sahîhayn'da geçen bir hadisin İbn Kesir tarafından icmâ kıstasıyla tenkidinin tahlili işaret ettiğimiz müstakil bir makalede incelenecektir.

74 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/215.

75 Tirmizî, "Tefsîr", 85.

76 Ayrıca Sahîhayn'da geçen sekiz hadisin İbn Kesir tarafından târihi bilgilere uygunluk/muhalefet kıstasıyla tenkidinin tahlili işaret ettiğimiz müstakil bir makalede incelenecektir.

77 Ebû Muhammed Cemâleddin İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1/318.

vahyin fetreti döneminde vefat ettiğini, müslüman olan sahâbenin ise Müddessir sûresinin ilk âyetinin nâzil olmasından sonra İslam'a girdiklerini dolayısıyla Varaka'nın azab gören sahâbeyle karşılaşmasının târihen mümkün olmadığını kaydeder.⁷⁸

2.7. Dinin Temel Öğretilerine Uygunluk

İbn Kesir bir bebeğin Rasulullah ile konuşmasından bahseden bir haber hakkında "Bu aklın veya şeriatın yadırgayacağı bir şey değildir." der ve İsrailoğulları arasında yaşayan Cüreyc isimli bir âbidin de bir bebeği konuşturmasıyla ilgili hadise⁷⁹ işaret eder.⁸⁰ Dikkat edilirse bu örnekte haberin muhtevasının akla ve şeriata muhalif olmadığı belirtilerek müspet manada bir tenkid yapılmıştır. Diğer bir deyişle ilgili hadisin akla ve şeriata muhalefet şeklinde bir illetten salim olduğu ifade edilmiştir. Elbette bu durum tek başına hadisin sıhhatini temin etmezse de sıhhatin teyidinin bir parçasını oluşturmaktadır. Yani bu muvafakat durumu metnin sıhhati için gerekli ancak yetersiz bir şarttır.

2.8. Lafız Rekâketi

Lafızların basitliği münekkitlerin dikkat ettiği bir özelliktir. Bir haberde Hz. Ali ve Fatıma'ya bir gece bir miskinin, ertesi gece bir yetimin, diğer gece ise bir esirin gelerek yemek istediği ve bunun üzerine İnsan sûresinin ilk âyetlerinin nazil olduğu anlatılır.⁸¹ İbn Kesir bu hadisin münker olduğunu, bazı imamların ise söz konusu hadisi mevzû saydıklarını ve bunu lafızların rekâketine dayandırdıklarını ifade eder. Ayrıca hadiste Hasan ve Hüseyin'in ismi geçmektedir; bu sûre ise Mekkîdir. Dolayısıyla tarihî bilgi açısından da uyumsuzluk mevcuttur.⁸²

İbn Kesir Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Ey Ali şunları yap; bunları yapma; kim şunları yaparsa böyle böyle olur" şeklinde vasiyetlerde bulunduğunu anlatan çeşitli haberlerin de lafızlarının basit ve manalarının düşük olduğunu (بِالْفَاطِ رَكِيكَةً، وَمَعَايِنَ أَكْثَرَهَا سَخِيْفَةً) kaydeder.⁸³

2.9. Mana Nekâreti

Mana nekareti münekkidin metnin manasını yadırgaması ve sorunlu görmesini ifade etmektedir. Bir önceki örnekte İbn Kesir'in haberin "manasının düşük" olmasını tenkidi, mana nekareti bakımından tenkide de bir örnektir.

78 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/269.

79 Buhârî, "Mezâlim", 35, "Enbiyâ", 48, "Amel fi's-salât", 7.

80 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/235-236.

81 İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esir eş-Şeybânî, *Üsdü'l-gâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcüd (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 7/230.

82 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/470-471.

83 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/355.

Bir diğer örnekte, “*Dünyanızdan üç şey bana sevdirdi: Güzel koku ve hanımlar. Gözümün aydınlığı ise namazdadır.*” şeklindeki bir haberde⁸⁴ geçen “üç şey” ifadesi İbn Kesir’e göre manayı sorunlu yapmaktadır. Nitekim namaz dünya işlerinden değil, bilakis ahiret işlerindedir.⁸⁵ Söz konusu hadisin mahfuz şekli şu şekildedir: “*Bana dünyadan şunlar sevdirdi: Güzel koku ve hanımlar. Gözümün aydınlığı ise namazdadır.*”⁸⁶ Görüldüğü üzere hadisin mahfuz hâlinde namaz dünyadan sayılmamıştır.

2.10. Sezgisel Tenkit

Münekkitler sahip oldukları güçlü tenkit melekesi ile bazen herhangi bir gerekçe göstermeden bir hadis hakkında sadece olumlu veya olumsuz bir his taşıdıklarını beyan edebilirler. Aşağıda İbn Kesir’in bu şekilde yaptığı hem olumlu hem de olumsuz tenkide birer örnek verilmiştir.

İbn Kesir, Ammar b. Yasir’in şehit edilmesiyle alakalı gaybî ihbarı içeren bir hadisi şöyle tenkit eder: “*Bu siyakın mevzu olduğu açıktır.*”⁸⁷ Görüldüğü üzere burada açıkça belli bir gerekçe gösterilmemiş olsa da münekkit sahip olduğu tenkit melekesiyle ilgili haberin mevzu olduğuna kanaat getirebilmektedir.

Yine, İbn Kesir’in, Hz. Abbas’ın ve Ebû Süfyân’ın Rasulullah (sav) peygamberliğini ilan ettiği sıralarda Yemen’e ticaret için gitmeleri ve orada bir Yahudi âlimiyle Hz. Peygamber hakkında konuşmalarını konu edinen bir haber hakkında “*Bu güzel bir siyaktır; ravilerden bir kısmı hakkında olumsuz konuşulmuş olsa bile üzerinde parlaklık, nur ve doğruluk parıltısı vardır.*” şeklindeki değerlendirmesi konumuz açısından önem arz etmektedir.⁸⁸ Görüldüğü üzere müellif senedin zayıflığına rağmen metin hakkında müspet bir kanaat serdetmiş ve gerekçe olarak belli bir kıstasa işaret etmeksizin sezgisel olarak böyle bir düşünceye sahip olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir deyişle senedin ve metnin sıhhatleri ayrı olarak değerlendirilmiş ve olumlu manada bir muhteva tenkidi yapılmıştır.

2.11. Nübüvvet /Sahabe Sözüne Benzememe

Hz. Ali’nin “*Ben en büyük sıddığım. Benden sonra bunu yalancı ve iftiracı dışında kimse söylemez. Rasulullah ile birlikte insanlardan yedi sene önce namaz kıldım.*” şeklindeki ifadesini içeren bir haberi İbn Kesir’in “*Bu hadis her hâliyle münkerdir. Ali (ra) böyle bir söz söylemez.* Ayrıca nasıl olur da insanlardan yedi sene

84 Aclûnî’nin (ö. 1162/1749) belirttiğine göre söz konusu hadis bu hatalı hâliyle bazı geç dönem eserlerde geçmekte olup hadisin farklı tariklerinde böyle bir ifade yer almamaktadır. bk. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, thk. Yusuf Muhammed Ahmed (Dimaşk: Mek-tebetü’l-İlmi’l-Hadîs, 1422/2001), 1/387.

85 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6/37.

86 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/307.

87 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 7/516.

88 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/126.

önce namaz kılabilir? Böyle bir şey tasavvur dahi edilemez!”⁸⁹ sözleriyle tenkidine birinci bölümde işaret etmiştik. Görüldüğü üzere müellif, bu ifadenin Hz. Ali’nin söyleyeceği bir söze benzememesini haberin tenkidinde akla muhalefetin yanında diğer bir gerekçe olarak sunmuştur. Bu kıstasla ilgili tespit edebildiğimiz tek örnek budur.

2.12. Naklini Gerektiren Birçok Sebep Bulunan Bir Olayın Bir Kişi Tarafından Aktarılması

İbn Kesir Hz. Peygamber’in duasıyla güneşin battıktan sonra ikinci namazını kılamayan Hz. Ali için geri çevrilmesini içeren haberi şu şekilde tenkit eder: “Böyle bir haberin kabulünde senedi muttasıl olsa da bir haber-i vahid kabul edilmez çünkü *bu konunun nakli için birçok sebep bulunur. Bu yüzden bu haberin tevatür ve istifaze yoluyla nakli gerekir.*”⁹⁰ Müellif ilgili haberin bir de akıl cihe-tiyle tenkit edilmesini şöyle aktarır: “Ali ikinci namazını kaçırdığı için güneşin geri döndürülüşü caiz olur da Hendek günü öğle, ikinci ve akşam namazını kaçırarak Rasulullah, muhacirler ve Ensar için güneş neden geri çevrilmez?”⁹¹ İbn Kesir söz konusu haberi teferrüdün ileri bir hâli olan kaynaklarda bulun-mama gerekçesiyle de eleştirir: “Malik ve Kütüb-i Sitte başta olmak üzere müsned, sünen, sahih ve hasen hadisleri toplayan kitapların sahiplerinin bu hadisi rivayeti terk etmeleri ve kitaplarına almamaları onların yanında bu hadisin bir aslının olmadığına yahut onlardan sonra uydurulduğunun en büyük delilidir.”⁹² Müellif ayrıca münekkitlerin merviyât bilgisinden faydalanarak bir hadisi tenkit etmelerine bu hadis özelinde şöyle ışık tutar: “Abdur-rezzak’ın ve şeyhi Sevrî’nin hadisleri imamlar nezdinde mahfuzdur. Onlar-dan gelen önemli bir haber asla bırakılmaz. O halde nasıl olur da böyle önemli bir hadisi Abdurrezzak’tan Hıf b. Salim gibi adalet ve zabtı bilinmeyen biri-sinden başka kimse nakletmemiş olur?”⁹³

89 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/223.

90 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6/121-122.

91 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6/121-122. Süneydî de bu örneği akıl kıstası kapsamında ver-miştir. bk. Süneydî, *Menheciiyetu’t-te’lif fi’s-sîre inde İbn Kesîr*, 52.

92 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6/128.

93 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6/125. Musa Bağcı bir tebliğinde mezkûr hadisin ehl-i hadisçe metin tenkidine tabi tutulmadan kabul edildiğini, bu hadisi uydurma sayanların da İbn Tey-miyye hâricinde, metni tenkit etmeden sadece sened tenkidi yoluyla bu hükmü verdiklerini belirtmiştir. Bağcı söz konusu hadisin senedinin tenkidine dair İbnü’l-Cevzî, İbn Kesir, Ze-hebî ve İbn Kayyim el-Cevziyye’den bazı alıntılar yapmış, ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Ali b. el-Medinî’nin de bu hadisi asılsız saydıklarını kaydetmiştir. bk. Musa Bağcı, “Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis’in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi”, *Günü-müzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, ed. Salih Karacabey (Bursa: KURAV Yayınları, 2005), 74-79. Öncelikle, Ahatlı’nın isabetle belirttiği üzere anılan muhaddisler dâhil olmak üzere pek çok hadisçi tarafından uydurma olarak kabul edilen redd-i şems hadisinin ehl-i hadisin peygamber tasavvuruna örnek olarak gösterilmesi uygun gözükmemektedir. bk. Er-

2.13. Kalabalık Bir Grubun Şahit Olduğu Bir Olayın Bir Kişi Tarafından Aktarılması

Birinci bölümde Muâviye'nin kırân haccının yasak olduğunu nakletmesine dair hadisin tenkidinde bu kıstasa başvurulduğu görülmüştü. Bu kıstasla ilgili tespit edebildiğimiz tek örnek budur.

2.14. Metin İçi Tutarsızlık

Ahmed b. Hanbel'in aktardığı bir hadisin başında Hz. Aişe Rasulullah'ın veda haccında hem hacca hem umreye niyet ettiğini belirtirken hadisin sonunda "Rasulullah kaçırmaktan korktuğu haccı öne aldı, umreyi ise erteledi." demektedir.⁹⁴ İbn Kesir burada metin içi bir tutarsızlık görür ve bu durumu şöyle eleştirir: "(Aişe'nin metnin sonundaki) sözü *hadisin başıyla uyuşmamaktadır.*" (وَقَوْلُهُ: فَقَدَّمَ الْحَجَّ الَّذِي يَخَافُ فَوْتَهُ وَأَخَّرَ الْعُمْرَةَ. لَا يَلْتَمِمْ مَعَ أَوَّلِ الْحَدِيثِ: أَهْلًا بِالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ) Müellif daha sonra Aişe'nin bu son sözünü neyi kastetmiş olabileceğine dair iki ihtimal serdeder. İlk ihtimale göre Hz. Aişe Rasulullah'ın (sav) hacca ve umreye beraber niyet ettiğini, ancak önce haccın amellerini yapıp sonra umreye geçtiğini beyan etmiştir. İkinci ihtimale göre ise Hz. Aişe, Allah Rasulü'nün umreyi tamamen ertelediğini kastetmiştir ancak İbn Kesir bildiği kadarıyla ulemadan kimsenin bu görüşe kâil olmadığını belirtir.⁹⁵ Görüldüğü üzere, bir hadisin metninin kendi içindeki uyumu veya uyumsuzluğu da bir münekkî tarafından bir kıstas olarak değerlendirilebilmektedir.

diñç Ahatlı, "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi" Başlıklı Tebliğin Müzakeresi, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, ed. Salih Karacabey (Bursa: KURAV Yayınları, 2005), 91. Ayrıca Bağcı'nın "Reddü şems hadisinin uydurma veya sahih olduğunu söyleyen âlimler sadece isnat bakımından mevzu veya sahih olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü kaynaklarda onların metin açısından tenkidlerine dair bir bilgi mevcut değildir." şeklindeki ifadesi vâkıyı yansıtmamaktadır. Zira şaşırtıcı bir şekilde bizzat Bağcı'nın ilgili kaynaklarda alıntı yaptığı yerlerde İbnü'l-Cevzî, İbn Kesir ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin söz konusu hadisi metin açısından tenkitleri de yer almaktadır (Zehebî'nin metin tenkidi ise Bağcı'nın atıf yapmadığı başka bir eserinde geçmektedir. bk. Zehebî, *Tertîbu'l-mevzûât li'bni'l-Cevzî*, thk. Kemal Zağlûl (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 107. Bunlardan İbnü'l-Cevzî akla (güneşin geri gelmesiyle Hz. Ali'nin ikindiye yine edâ etmiş olmayacağı, dolayısıyla böyle bir olayın faydasız ve anlamsız oluşu) ve sahih hadislere muhalefet, Zehebî akla muhalefet (güneşin Hendek günü Hz. Peygamber ve ashâbın için geri çevrilmesinin daha öncelikli oluşu ve güneşin geri gelmesiyle Hz. Ali'nin ikindiye yine edâ etmiş olmayacağı) ve böyle önemli bir olayın yaygın biçimde bilinmesinin gereği, İbn Kayyim el-Cevziyye de yine böyle bir olayın meşhur olmaması, İbn Kesir de çalışmamızda anılan muhtevayla ilgili sebeplerle tenkit etmişlerdir. bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-mevzûât* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2008), 251-252; Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'if*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, 1390/1970), 58.

94 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/183.

95 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/137.

2.15. İsrailiyât İçermesi

Kâbe'nin yeryüzünden iki bin sene evvel var olduğuna dair bir haberin israiliyât içermesi sebebiyle tenkidi birinci bölümde geçmişti. Bu bölümün sonunda müellifimizin başvurduğu muhteva tenkidi kıstaslarını tablo halinde şöyle gösterebiliriz.

Tablo 2: Başvurulan Muhteva Tenkidi Kıstasları

Gerekçe	Haber	Gerekçe	Haber
<i>Akla muhalefet</i> (8 örnek)	Muhacirlerin muâhati; Hendekte tuğla; birden çok isra; Veda haccında korku; zilhicce 18. gün orucu; kadir gecesi-nin Emevilerin saltanatından daha faziletli oluşu; Hz. Ali'nin 7 sene namazı; miracda bir meleğin ezan okuması	<i>İcmâa (hem fukahâ, hem ehl-i siyer icmâına) muhalefet</i> (5 örnek)	Şevval ayında Cirane umresi; Hz. Hamza'nın cenaze namazı; hacıların giyimi; veda haccı; Rasulullah'ın Mekke'nin fethi senesinde vefatı
<i>Kur'ân-ı Kerîm'e muhalefet</i> (2 örnek)	Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından inşası; Peygamberlerin mirasçı bırakması	<i>Dinin öğretilerine uygunluk</i>	Bebeğin konuşması
<i>Sünnete muhalefet</i>	Mağarada namaz kılma	<i>Peygamber/Sahabe sözüne benzememe</i>	Hz. Ali'nin "ben sıddık-ı ekberim..." sözü
<i>Kalabalık bir grubun şahit olduğu bir olayın bir kişi tarafından aktarılması</i>	Muaviye'nin kıran haccının yasak olduğunu nakletmesi	<i>Naklini gerektiren birçok sebep bulunan bir olayın bir kişiden aktarılması</i>	Güneşin Hz. Ali için geri çevrilmesi

<i>Sahih hadise muhalefet</i>	Mâide sûresi 3. âyetin nüzûlü	<i>Tarihî bilgiye muhalefet</i>	Ümeyye oğullarının saltanatı
<i>Lafız rekâketi</i>	Miskin, yetim ve esirin yemek istemesi; Ali'ye vasiyet	<i>Mana nekâreti</i>	Dünyadan sevdirilen üç şey; Ali'ye vasiyet
<i>Sezgisel tenkit</i>	Ammar'ın şehadeti	<i>İsrâiliyat içirme</i>	Kâbe'nin tarihi
<i>Metin içi tutarsızlık</i>	Rasulullah'ın haccı	<i>Kaynaklarda bulunmama</i>	Güneşin Hz. Ali için geri çevrilmesi

Sonuç

İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs gibi önemli bir hadis usulü kitabı telif etmiş olan İbn Kesir *el-Bidâye ve'n-nihâye* isimli eserinde hadis tenkidini tatbikî olarak göstermiştir. O, usûl kitabında illet gibi muhteva tenkidiyle münasebeti olan bahislerde geniş izahlarda bulunmuş olsa da onun diğer eserlerinde yer alan hadis tenkidi tatbikatı illet kavramının mahiyetinin ve kapsamının vuzuha kavuşmasında ve İbn Kesir'in metin tenkidi zihniyetinin anlaşılmasında önemlidir.

Araştırmamız muhaddislerin kullandıkları bazı istilahların doğru medlûllerinin tespitinin de önem arz ettiğini göstermektedir. Zira araştırmamızın ulaştığı sonuçlara göre İbn Kesir *garâbet* ve *nekâret* kavramlarını sadece geç dönemde bu kavramlara yüklenen dar manada değil, bilakis bir hadisteki akla ve icmâa aykırılık gibi mana sorunlarına işaret edecek şekilde daha geniş bir anlamda kullanmıştır. Bu bulgu ise biraz önce değindiğimiz metin tenkidi tartışmalarının çözüme ve vuzuha kavuşturulmasına yardımcı olacaktır. Yine, ulaştığımız sonuçlara göre İbn Kesir Kur'an'a, akla, sünnete, icmâa, dinin öğretilerine uygunluk gibi birçok muhteva tenkidi kıstasını açık bir şekilde pek çok haberin tenkidinde uygulamıştır.

Araştırmamızın sınırlarını aşacağı için İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* isimli eserinde tespit edebildiğimiz ve makalemizdeki başlıklara tekabül eden bütün bulgulara çalışmamızda yer verebilmiş değiliz. Bilhassa *garâbet*, *sahih* hadislerle ve sağlam *târihî* bilgilere muhalefet gerekçesiyle ilgili tenkit örnekleri bir hayli fazladır. Buna rağmen yine de çalışmamızın bulguları İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserinde dikkate değer bir muhteva tenkidi mevcudiyetini göstermektedir. Nitekim gerek başvurulmuş muhteva tenkidi kıstaslarının çeşitliliği, gerek metin bakımından tenkit edilen hadislerin sayısal çokluğu, gerekse *Sahîhayn* gibi en muteber hadis kaynaklarındaki haberlerin de

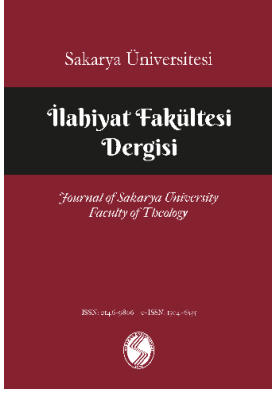
eleştirilebilmesi şaşırtıcıdır. Bu sebeple araştırma sonuçlarının muhaddislerin metin tenkidi konusunda çekimser ve başarısız oldukları algısının tashihi ve vakıanın daha doğru bir şekilde tespiti yönünde olumlu bir katkı sunacağını umuyoruz.

İbn Kesir özelinde yaptığımız bu araştırma, İbn Kesir gibi hadis tenkidinde öne çıkan büyük muhaddislerin eserlerinin daha dikkatli bir şekilde tedkik edilmesi gereğini de göstermiştir. Nitekim muhaddislerin tatbikatından elde edilen bulgular metin tenkidiyle alakalı tartışmalara daha somut katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ'*. thk. Yusuf Muhammed Ahmed. Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, 1422/2001.
- Ahatlı, Erdinç. *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Ahatlı, Erdinç. "Nübüvvet Mührü (Târîhî Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2001 (3), 281-302.
- Ahatlı, Erdinç. "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi" Başlıklı Tebliğin Müzakeresi. *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*. ed. Salih Karacabey. 89-93. Bursa: KURAV Yayınları, 2005.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV yayınları, 2021.
- Bağcı, Musa. "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi". *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*. ed. Salih Karacabey. 67-88. Bursa: KURAV Yayınları, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Hafzî, Hakîme - Siham Umâre. "Cuhûdu'l-hâfız İbn Kesîr fi nakd merviyâtî's-sîreti'n-nebeviyye". *Mecelletu Vahdeti'l-Umme* 2020 (7/14), 14-51.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Kitâbü'l-mevezûât*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2008.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Telkîhu fihûmi ehli'l-eser fi 'uyûni't-târîh ve's-siyer*. Beyrût: Şeriketu Dâri'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka vd. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *el-Menâru'l-münîffi's-sahîh ve'd-da'îf*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, 1390/1970.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2015.
- Muhammed b. Ali b. Abdullah. *Medlûlu mustalahi'l-garîb inde'l-İmam İbn Kesîr dirâsetun nakdiyyetun tatbikiyyetun min hilâl tefsîrihî*. Gazze: el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi Gazze, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*. b.y.: Müessesese Kurtuba, 1414/1994.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Kesîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida>
- Paksoy, Kadir. *İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Polat, Salahattin. "Garib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/garib--hadis>.
- Süneydî, Abdurrahman b. Ali. "Murâcaât İbn Kesîr ve nakduhû li-mutûn merviyyâti's-sîreti'n-nebeviyye". *Mecelle Âlemi'l-Kutub* 2003 (5/24), 383-405.
- Süneydî, Abdurrahman b. Ali. *Menhecîyyetu't-te'lif fi's-sire inde İbn Kesir* (el-mektebetu's-şâmîle nüshası). Medine: Mucemma'u'l-Melik Fahd li-Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1431.
- Şehrî, Gırman b. Abdullah. *Menhecü İbn Kesîr en-nakdî li-merviyyâti's-sîreti'n-nebeviyye fi'l-Bidâye ve'n-nihâye*. Kasım: Kasım Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV yayınları, 2018.
- Umerî, Eymen Mahmud Selîm. *el-Menhecü'n-nakdî'l-hadîsi inde İbn Kesîr fi kitabihî el-Bidâye ve'n-nihâye*. Ammân: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tertîbu'l-mevzûât li'bni'l-Cevzî*. thk. Kemal Zaglûl. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*. thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin Siyer Kısmında Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kıstasları ve Garâbet Tabirini Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı

Mehmet Ali Çalgan

Ardahan Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi,
Hadis Ana Bilim Dalı

mehmetcalgan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5780-5067>

Araştırma Notu Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinin Siyer Kısmında Başvurduğu Muhteva Tenkidi Kıstasları ve Garâbet Tabirini Muhteva Tenkidi Bağlamında Kullanımı" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.